

УДК (477) 008 «1920/30»
Сергій Білокінь

ГРАБУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ (1920-30-ті рр.). МУЗЕЙНІ ЕКСПОНАТИ Й КНИЖКИ

У статті розглядаються трагічні події вилучення й розпродажу музейних і бібліотечних цінностей УСРР у довоєнні роки. Використано матеріали періодичної преси, архівні матеріали, мемуаристику, видання діаспори.

Коли уявити всю повноту пам'яток старовини й мистецтва як єдиний державний чи національний фонд – музейний, архівний та бібліотечний, – це й була б рухома частина матеріальної української культурної спадщини в її реальних параметрах. На території розвалені імперії грабування й нищення цієї спадщини тривали від самого жовтневого перевороту (в Україні – від муравйовщини) і до останніх днів совєцької влади. Такі були крайні дати цього історичного явища.

Перші почали писати про це українські емігранти – фундатор евразійства чернігівець Петро Савицький і Михайло Міллер, що керував дніпрельстанівською археологічною експедицією¹. Наукове вивчення проблеми розпочали 1977 р. американські вчені, передусім Роберт Уільямс, виходячи з документації, що відклась у США². У роки перебудови книжки останнього інспірували появу кількох сенсаційних статей в СРСР³. За ними пішли праці науково-популярні⁴. Розпочалися студії й українських вчених⁵. Уже опубліковано деякі джерела – записи зі щоденника Федора Ернста 1925 – 33 рр., зізнання антиквара С.К.Глеваського в ОГПУ (березень 1930 р.)⁶. Гр.Полюшко видав альбом вивезених з України ювелірних виробів⁷.

Грабування української культурної спадщини почалося з перших днів радянської влади. Втім, дослідження муравйовщини по-справжньому лише розпочалося⁸, тож зібрано лише окремі факти. Так, доктор В.Марк, що служив лікарем у червоній армії й виїхав за кордон наприкінці 1921 р., описав свою зустріч з ад'ютантом М.Муравйова, якого він зустрів у вагоні 1 - го класу на запасній колії Курського вокзалу у Москві: «Все пальцы адъютанта были унизаны драгоценными бриллиантовыми кольцами, из верхнего кармана тужурки свешивалась дорогая, тяжелая золотая цепочка и из кармана рейтуз выглядывало запиханное туда настоящее жемчужное ожерелье. Когда я заинтересовался этим и спросил «адъютанта», откуда у него все эти вещи, он совершенно серьезно объяснил, что все эти драгоценности привезены им из Киева, где «буржуазия и ее магазины были подробно осмотрены». «Что вы понимаете под словом «осмотр»?», – спросил я. «Разумеется, грабеж», – ответил он совершенно спокойно и при этом подвинул мне под нос шкатулку, наполненную золотыми вещами и драгоценными камнями»⁹. Частина коштовностей потрапила до сховищ державних. Ось як виглядає відповідний період з біографії Станіслава Реденса (25 липня 1931 – 20 лютого 1933 – голова ГПУ УСРР та повноважний представник ОГПУ по УСРР) у книжці «ЧК–ГПУ–НКВД в Україні», що вийшла 1997 р: «Учасник боїв з гайдамаками, відряджений ЦК КП(б)У з цінностями до Москви»¹⁰. Що це були за цінності й де Реденс їх узяв, автори чомусь не повідомляють.

1919 р. у Києві існувала спеціальна Комісія з приймання-відправки коштовностей, віднятих у буржуазії, головою якої був Аркадій Борисович Асков (23 жовтня 1897, м.Чернігів – 2 вересня 1937), секретар Київського горпарткому¹¹. Тоді брали на облік і вилучали меблі, одяг та білизну, швейні машинки тощо¹².

Подібне відбувалось і по інших місцевостях, наприклад, у Полтаві. 11/24 березня 1918 р. В.Вернадський записав у щоденнику: «По Полтаве ездили вчера и сегодня автомобили и наполненные Красной Гвардией извошки и ввозили добро.

Перед уходом непрерывно идут грабежи»¹³. Про початок грабування у Полтаві (1918 – 19 рр.) оповідає також мемуарист: «Другий розпорядок (наказ. – С.Б.) був, щоб усі меблі, яких було більше, ніж їх треба було для безпосереднього користування осіб, що жили в даній квартирі, – передати в.зв. «квартирно-жилищний» відділ. Це означало, що на кожну квартиру лишається стільки стільців, скільки живе людей; із столів один в кухні, і ще один в іншій кімнаті, а решту треба було віддати в «жилищний відділ». Посуда, тарілки, ложки, дзеркала, все це лишали відповідно до числа мешканців квартири, решту забирали. Забирання цих речей оправдувано тим, що їх треба для бідноти, яка цих речей не має. [...] І почалося. [...] спеціалісти [...] від меблів і посуду [...] забирали для «жилищного» відділу всяку дорогоцінну порцеляну і дорогі меблі з червоного дерева [...] з карельської берези тощо. [...] Коли в літі 1919 р. почався наступ т.зв. білогвардійців і червоні почали відступати, тоді всі столи і стільці з червоного дерева, порцеляну, все з «жилищного» відділу навантажено було у поїзди та й воно поїхало з «пролітайлами» просто в Москву і, очевидно, звідтіль вже не вернулося. Опісля ці дорогоцінні речі продавалися в Парижі, Берліні, Лондоні і в Н[ь]ю-Йорку. Україна лишилася без срібла, золота, без меблів»¹⁴.

Совецька пропаганда протягом десятиріч всілякими засобами, передусім художньої літератури й кіно, насаджувала легенду про сутій ідеалізм большевиків, особливо першої, ленінської генерації. Їхня діяльність відбувалась, як тепер кажуть, у правовому полі й була легальна. Тим часом пропаганді згори стійко протистояла пропаганда знизу – у формі знаменитого анекдоту про срібні ложечки у «спартанському» помешканні Кагановича тощо. Цікаві свідчення знаходимо у гетьманській, згодом денікінській пресі. Як повідомлялося, під час муравйовщини на Харківщині було пограбовано майно й коштовності Лаунія на 4 мільйони карбованців. Участь у цьому брали Євгенія Бош із своїм секретарем Городецьким, дружина народного секретаря фінансів Владимира Ауссема, матроси Васильєв та Фіногенов,

комісар Войцеховський¹⁵. Любитель чекістських документів Марк Борисов¹⁶ опублікував *предписание* оперативного відділу Київської губчека від 31 березня 1919 р.: «Комиссару Соколовскому. Пред'явителю сего тов. Соколовскому поручается снять печать с квартиры генерала Драгомирова по Терещен[ков]ской ул. № 21, кв. 3, ключи передать секретарю тов. Раковского. Заведывающий Оперативн.[ым] Отдел.[ом] т. Цвибак. Делопроизвод.[итель] <підпис>»¹⁷. Київська преса розтиражувала телеграму: «Арест брата Зиновьева. Екатеринодар, 9–9. У арестованного в Алешках брата председателя Петроградской коммуны Зиновьева отобрано 470 тыс. рублей николаевскими пятисотками и коллекции платьев из императорских гардеробов»¹⁸.

Чекісти-виконавці (ті, хто розстрілював) одержували заохочення, – вони могли узяти щось із речей чи одяжі розстріляного (золотий годинник, піджак, чоботи тощо). Режим завжди дбав про тих, хто його свого часу завойовував і згодом боронив. Із награбованого добра мародери щоразу відкладали окремі речі на сувеніри. Сестри милосердя Червоного Хреста, які безпосередньо самих розстрілів не бачили, оповідали: «Один из помощников коменданта В.У.Ч.К. Иван Иванович Парапутц очень важно щеголял в шинели на форменной красной подкладке, принадлежавшей Генералу Медеру, которого он убил»¹⁹. Або таке свідчення: «Перед развалившимся Якубенко сидел священник, которого он допрашивал. Сестра не успела изложить своей просьбы, как из соседней комнаты раздался голос другого следователя, Каана: «Товарищ Якубенко, Вы взяли вчера две пары сапог, а Вам полагалась только одна. Извольте-ка вернуть». – «А Вы, товарищ Каан, взяли два пиджака. Верните». Началась перебранка, невольными свидетелями которой были сестра и священник. Быть может, священник думал: «Пройдет еще несколько дней, и убийцы будут метать жребий о рясах моих»²⁰.

Коли чекіст починав хизуватись новим одягом, це було явною прикметою, що він одержав здобич, і його руки в кро-

ві. Крім того, в його обличчі виразно змінювався погляд: «Появлялась кака-я-то тяжкість во взляде. Они не смотрели больше нам в глаза, а куда-то мимо, в пространство. А когда случайно поймаем его взгляд, в нем сквозит сосредоточенная жестокость»²¹. Ол.Семененко лишив портрет голови одеської чрезвычайки (1919), якого він зустрів пізніше, уже в двадцяті роки. У цьому портреті найсуттєвіше теж – погляд, зір убивці: «Мені обережно показали на одного з них – чорнявого мужчину років під сорок, ще стрункого, з тонкими рисами обличчя грузинського типу. Він нагадував провінційного доктора. Була осінь, біля нього лежав чорний м'який фетровий капелюх. Я не впізнав у ньому колишнього студента Саджаю. Очі в цього інтелігента були не звичайні. Не по-людському дивилися вони на світ. Не були ці очі відкриті для того, щоб бачити життя і людей. Це був тяжкий, тьмянний погляд, налитий чимось тяжким, неживим, убивствами, смертю. В них навіть не було злоби, це було щось гірше, ніж жорстокість – надлюдське похмура, тупе презирство до людини, до її життя, до її радощів. Так дивився цинічний кат, сучасний тоталітарний кат, якому держава дала права слідчого, судді і виконавця смертного вироку. Все дала йому в одній особі. І він знає, що на нього скаржитися ніхто не може»²².

Нагороди, які чекисти одержували за свої труди, залежали від обставин. В'язень катеринодарської чрезвычайки оповідав: «Расстреливались в нижнем белье, верхнее платье делалось добычей чекистов»²³. А.Чумаков, один з ранніх в'язнів Лубянки (початок 1921 р.), свідчив: «Смертников вызвали из одиночек и приказали тут же раздеваться»²⁴. Г.Агабеков живописує: «На утро комиссары идут домой отдыхать после ночной работы. Под мышками у них узелки. Это все, что они нашли ценного у убитых крестьян»²⁵. Інакше кажучи, такий «порядок» було заведено по всій країні. В.Шульгін, не розібравшись, переплутав послідовність: «Выводили, вели, расстреливали и тут же раздевали догола»²⁶. Було навпаки: спершу роздягали, а вже тоді розстрілювали. Так чи інакше, коли

денікінці, узявши Київ, розпочали на Лук'янівському кладовищі розкопки, усі трупи виявились голі, розстріляні розривними кулями²⁷.

На вищих посадових щаблях мародерські трофеї перетворювались на нагороди вищої вартості, передусім «іменні» портсигари й годинники. Факти нагород записували до чекістських «послужних списків». 1920 р. ВУЧК подарувало портсигара Наумові Рубінштейну, 1923 р. постпредство ГПУ по Правобережній Україні – Пейсахові Рахлісу. 1927 р. срібного портсигара одержав Матвій Герзон. Не обійшли нагородою і Лазаря Ривліна. Перший портсигар був теж срібний, другий і четвертий – невідомого металу. Право роздавати чекістам коштовності з якихось спеціальних фондів мали різні установи. 1921 р. Харківська чрезвычайка вручила золотого годинника Наумові Рубінштейну. 1927 р. Одеський окрвиконком нагородив годинником Давида Джиринина (ще одним – 1932 р. – колегія ОГПУ СРСР). 19 грудня 1930 р. Новоросійська міськрада вручила золотого годинника Александрові Волкову. 1932 р. колегія ОГПУ СРСР порадувала золотим годинником Соломона Мазо. Велика приватизація відбулася на двадцятиріччя «органів». У неділю, 19 грудня 1937 р. від ВУЦВК одержали по золотому годиннику Николай Ізвеків, Яков Камінський, Нісон Новаковський, Ісаак Соколов-Шейніс та Арон Хатеневе²⁸. 14 серпня 1938 р. нарком Єжов подарував годинника Олексієві Кудринському. Чийогось золотого годинника вручили Вікторові Блюману, а срібного – Лазареві Ривліну. Семен Западний одержав золоті годинники двічі: 10 березня 1923 р. від Харківського і 1927 – від Київського виконкомів. Але чемпіоном з мародерства став Марк Роголь: від колегії ГПУ УСРР він одержав аж три годинники – у 1924, 1927 та 1928 рр.²⁹. Дещо, кількісно, правда, набагато скромніше, перепало в ті роки й тюремникам. Репертуар, зрештою, був той самий. 1923 р. помічник начальника київського БУПРу Тимофій Вус дістав у нагороду годинника³⁰. За свою роботу старший по команді Матвей Михайлов одержав срібний порт-

сигар з написом (цікаво було б прочитати)³¹. Як відомо, Розалія Землячка брала участь у ліквідації зареєстрованих у Криму офіцерів та військових чиновників. Тоді загинуло бл. 96 тис. душ³². У березні 1921 р. «за особые труды» Землячка одержала орден Червоного прапора. Розраховувались і грошима. Під час приїзду до Києва Раковського молодший дозорець Лук'янівської тюрми (з 31 серпня 1922 р.) Павло Лосіцький одержав нагороду – 10 мільйонів³³.

Колишня есерка Є.Олицька згадувала: «Из уст в уста передавался анекдот о том, как инкогнито едущий представитель Советского Союза был сразу опознан в Англии, так как на трости его была монограмма «ЕД», на портсигаре «СК», на золотых часах «КБ»³⁴.

Горішня дата грабування України більшовиками (1991) поки що конвенційна. Безконтрольне вивезення окремих творів мистецтва, а то й цілих колекцій у часи перебудови й пізніші роки – окрема тема, якої я тут не торкаюсь. Нагадаю тільки, що широкий розпродаж творів харківського авангардиста 20-х рр. Василя Єрмилова чиновники Міністерства закордонних справ провели уже наприкінці більшовицького панування – влітку 1990 р. – у нью-йоркських Leonard Hutton Galleries³⁵. У каталозі вміщено відомості про 39 аукціонів та виставок-продаж 1960 – 90-х рр., проведених у Leonard Hutton Galleries і присвячених творам Екстер, Малевича, Явленського, Кандінського, Попової та ін.

Звичайно, загальні масштаби музейної вакханалії за весь совецький період велетенські. Із Державного Ермітажу та інших музеїв СРСР, і далеко не в останню чергу з музеїв українських, було вилучено й дешево продано за кордон безліч безцінних творів мистецтва, зокрема з одного Києва картини Лукаса Кранаха (1472 – 1553)³⁶, Юбера (Гюбера) Робера (1733 – 1808), гобелен 1512 р.³⁷ з Музею мистецтв ВУАН, меблі, ювелірні виробы тощо.

У літературі вважається, що систематичне грабування музеїв почалося в СРСР щойно наприкінці 1920-х рр., і пояснювали

це тоді й тепер потребами першої п'ятирічки. Насправді все це почалося відразу, скоро большевики утвердились на території, причому насаджувалося згори. Як встановила Ж.Арустамян, кампанія розпродажу речей художнього та історичного значення розпочалась в УСРР з 1921 рр. 29 вересня того року Українська економічна рада ухвалила, щоб усі господарські організації передавали уповноваженому Державної імпоротно-експортної торговельної контори (Держторгу) т.зв. надлишкові запаси музейних коштовностей³⁸. З самого початку «Внешторг» було організовано як мережу осередків – в Одесі, Києві та інших містах. Розповідаючи про одеське життя 1920–21 рр., історик Саул Боровой зауважив: «Брат поступил на работу в одесскую контору Внешторга. Это оказалось неплохим местом, так как там служащие получали, наряду с обычным жалким пайком, что-то съедобное, например булку белого хлеба непонятно горького вкуса. Во Внешторге брат стал сотрудником информационно-справочного отдела, в котором работало несколько старых газетных работников»³⁹.

Аналогічний осередок було утворено в Києві, причому він відразу почав проводити різко агресивну політику. У протоколі № 8 музейного комітету Музею ВУАН від 17 грудня 1921 р. знаходимо такий запис: «Заслухано доклад директора Музею М.О.Макаренка⁴⁰ про утворення *Вн(е)шторгом* Комісії для продажу де-яких річей («зайвих») музеїв. Постановлено: доручити проф. М.О.Макаренку слідкувати за розвитком і діяльністю цієї Комісії і доповісти Комітету, коли це буде потрібно»⁴¹. Оці лапки при слові «зайвих» багато говорять нам про ставлення музейників до совєцького циркуляру. Музейники поставились до документу з усією увагою. Після років рознузданого червоного терору вони відразу зрозуміли, чого можна від большевиків чекати «на музейному фронті». Це було тим важливіше, що діяльність *Внешторга* не тільки що не приховувалась, а ще й всіляко афішувалась. У пресі з'являлись оголошення крамниці *Укрвнешторга* (Київ, Хрещатик, 30) про те, що вона купувала килими, хутра, картини, бронзу, порцеляну, кришталі, фаянс,

мережива, тюль, кустарно-мистецькі вироби, вироби із срібла й золота: «Покупаются только вещи, имеющие худож.[ественную] или особо-высокую ценность»⁴². Згаданий вище А.Б.Асков, на той час уже завідуючий *учраспредотделом* Київського губкому партії, перебував також співробітником київської контори *Внешгосторгу* (1922 – 23)⁴³.

Музейники опиралися «Внешторгу» скільки сили. Але вже в ці ранні роки совєцької влади дехто з антикварів, навпаки, пішов на активні взаємини з цією установою. Динаміку їхніх стосунків на початку 1920-х рр. можна простежити за протоколами засідань Ради охорони пам'яток мистецтва і старовини. Так, у документі від 3 червня 1922 р. (присутні – М.Василенко, Д.Щербаківський, А.Винницький, Ф.Ернст та С.Сандальжі) зазначено: слухали – «Заявление Ф.Л.Эрнста о вывозе в Харьков Киевским Внешторгом Межигорской керамики. – Ходатайствовать о невывозе этой керамики за пределы Украины и по мере возможности вернуть ее Киевскому Музею»⁴⁴. 23 червня 1922 р. (присутні – М.Василенко, Д.Щербаківський, А.Серєда, А.Дахнович, М.Макаренко, А.Винницький, С.Глеваський та С.Сандальжі) слухали: «1. О протесте против перевозки предметов, привезенных из Белой Церкви»⁴⁵ на склад Внешторга. – Постановлено написать протест против перевозки на склад Внешторга и назначить представителя для переговоров с Внешторгом»⁴⁶. 21 липня 1922 р. (присутні – М.Василенко, В.Шугаєвський, Д.Щербаківський, А.Винницький, А.Серєда, С.Глеваський та С.Сандальжі) слухали: «Информационный доклад т. Глевасского о работе с Внешторгом. – Ознакомившись с докладом, постановлено поручить А.В.Винницкому и С.И.Сандальжи заключить с Киевской Конт.[орой] Внешторга договор на предмет перевезения в Киев художественных и музейных ценностей из г. Тального Киевской губ.»⁴⁷ Перед революцією м. Тальне належало графові Павлові Петровичу Шувалову⁴⁸. Можливо, його речі й було привезено до Києва.

Агентство із закупівлі старовинних речей, організоване при

Київському Госторзі, 1926 р. очолював якийсь Паргаманний⁴⁹, 1928 – Єфім Григор'євич Білоцерківський, потім Кас'яненко. Містився Київський Госторг на розі Хрещатика (тоді – вул. Воронського) й Прорізної (Воронського, № 30). За цією самою адресою 1922 р. перебувала крамниця «Укрвнешторга» (див. вище). Після війни на цьому місці споруджено новий будинок і влаштовано книгарню «Дружба». На посаду агента із закупівлі антикваріату, – очевидно, з різних міркувань – подали свої документи проф. Микола Макаренко та антиквар Михаїл Бистрицький⁵⁰. Пройшла кандидатура Сергія Костянтиновича Глеваського-Гольдфарба⁵¹.

Коли місцеві службовці дозволяли собі виявити свою власну ініціативу, це можна було легко помітити. С.Боровой писав: «Как я теперь понимаю, они занимались практически совершенно ненужным делом: из случайно попадавшихся и уже давно устаревших номеров иностранных газет выуживали сведения о положении на иностранных торговых и валютных рынках. Чтобы как-то оправдать свое существование, они придумали, например, такую «игру». Когда был объявлен нэп, они разослали по всем торговым точкам Одесской губернии запрос, в каких иностранных товарах они нуждаются и в каких количествах. Для разборки собранных материалов были привлечены временные сотрудники, среди которых был и я»⁵². Самозрозуміло, що організатори центрального – московського – «Внешторга» найзавзятіше проводили в цій справі загальні партійні інтереси. У 1926 – 30-х рр. наркомом зовнішньої й внутрішньої торгівлі СРСР був «27-й бакинський комісар» Анастас Мікоян. На період його правління припадає апогей грабунків. І якщо він був недоторканим, то принаймні Глеваський, приїхавши до Чернігова, почув: «А, знаменитый т. Глевасский, слышали, слышали о вас как о разорителе музеев»⁵³. Доля покарала його: вперше він був ув'язнений 1918 р., вдруге – у грудні 1926-го, тоді 1930, потім ще раз. Рішенням Трійки при Київському обласному управлінні НКВД УРСР від 20 вересня 1938 р. Глеваського розстріляли.

У 1929 – 32 рр. вартість мистецького експорту СРСР на захід становила приблизно 20–22 мільйони карбованців, тобто складала менш як один відсоток прибутку від загального щорічного експорту. Інакше кажучи, точнісінько того самого чи й значно більшого фінансового ефекту можна було досягти, збільшивши у півтора рази поставки якого-будь жмиху або ж іншої сировини⁵⁴. Це виявляє антикультурний, антинародний характер тодішнього керівництва, яке завзято нищило культурний потенціал країни. Для нас тепер майже байдуже, якими мотивами воно при цьому керувалося – чи це був наслідок загальної некультурності большевицьких вождів, чи один із проявів тієї війни проти народу, яку вони провадили. Аналізуючи діяльність «Внешторга», на перший план висувуються головні напрямки його діяльності, її масштаб і її результати.

Серед товарів, які большевики продавали за кордон, були книжки. Головою правління «Международной книги» був родич Л.Троцького Леонід Ісаакович Рузер (1881 – 1959), пасажир запломбованого вагону, відправленого 1917 р. щоріхським комітетом через Німеччину⁵⁵. У 1924 – 27 й 1931 – 36 рр. московська фірма «Международная книга» (Кузнецкий мост, 12 [з 1932 р. – Кузнецкий мост, 18]) видавала серію «Антикварный каталог». Разом вийшло 78 випусків⁵⁶ – каталоги рідкісних видань, які держава пропонувала для продажу за кордон. 45 (1934) і 69 (1935) випуски «Антикварного каталогу» мають присвячені Україні спеціальні розділи. Поза тим і в інших випусках розпорошено доволі багато видань, що так чи інакше України стосуються.

1.Русские книги распроданные и редкие (1924). 2.Ваух livres (1924). 3.Русские книги редкие и замечательные (1925). 4.Новые приобретения (русские книги; 1925). 5.Народный быт, легенды и язык (фольклор; 1925). 6.К двухсотлетию Академии наук (1925). 7.Мемуары и биографии (1926). 8.Русские иллюстрированные издания XVII–XIX столетий (1926). 9.Русские исторические книги (1927). [10.Кавказоведение

(1931)]. 11. Русская антикварная книга (1932). 12. Морское дело (1932). 13. Экономика России до 1917 года (1932). 14. Редкие и ценные русские издания (1932). 15. Фольклор (1933). 16. Искусство (1933). 17. Раскол-сектантство (1933). 18. Филология (1933). 19. Археология и нумизматика (1933). 20. Теология, [А-З] (1933). 21. Редкие русские книги (1933). 22. Военное дело (1933). 23. Русские антикварные книги (последние приобретения; 1933). 24. Восток (1934). 25. Теология, З-О (1933). 26. Польша – Латвия – Эстония – Литва – Финляндия (1933). 27. Мемуары и биографии (1933). 28. Теология, [О-С] (1933). 29. Памятники славяно-русского книгопечатания (1933, предисловие П. П. Шибанова). 30. Теология, С-Я (1933). 31. История литературы (1933). 32. География и путешествия (1933). 33. Русские книги XVIII и начала XIX века, А-П (1933). 34. Естествознание (1934). 35. История России (дореволюционный период; 1934). 36. Библиография, палеография (1934). 37. История России (дореволюционный период; 1934). 38. Города. Усадьбы. Монастыри (1934). 39. Русские книги XVIII и начала XIX века, П-Я (1934). 40. Всеобщая история (1934). 41. Философия (1934). 42. Языкознание (1934). 43. Фольклор (1934). 44. Художественные и юбилейные издания (книга в изыщном оформлении; 1934). 45. Славянство. **Украина** (1934). 46. Юридические книги (1934). 47. Кавказ. Крым. Сибирь (1934). 48. Художественная литература (1934). 49. Материалы по истории (1934). 50. Военная история (1934). 51. Археология и нумизматика (1933). 52. Старообрядчество и сектантство (1934). 53. Восток (1934). 54. Книги по искусству и иллюстрированные издания (1934). 55. Теология (1934). 56. История литературы: Издания Общества любителей древней письменности (1934). 57. Юридические книги: Дополнение к каталогу № 46. 58. Периодические издания. Последние приобретения (1935). 59. Генеалогия. Мемуары и биографии (1935). 60. История России (дореволюционный период). История городов (1935). 61. Последние приобретения (1935). 62. Всеобщая история. Польша. Латвия. Эстония. Литва. – Финляндия (1935). 63. Философия

(1935). 64. Древние рукописи: Славяно-русские; Восточные (1935). 65. Теология. – История монастырей (1935). 66. Библиография. – Палеография (ксерокопия; 1935). 67. География и путешествия (1935). 68. Фольклор. Лингвистика (1935). 69. Славянство. **Украина**. Юдаика (1935). 70. Естествознание (ксерокопия; 1935). 71. Восток (1935). 72. Книги по искусству и иллюстрированные издания (1935). 73. Художественная литература (1935). 74. История литературы (1935). 75. Последние приобретения. – Театр (1935). 76. Кавказ. Крым. Сибирь (1936). 77. Военная история (1936). 78. Археология и нумизматика (1936).

Хоча українську тут заявлено лише в двох каталогах, насправді вона зустрічається ледве не в кожному випуску. Так, численні розкішні примірники склали 44-й каталог «Художественные и юбилейные издания (книга в изящном оформлении)». Рукою Ф. Максименка дописано: «Из личной библиотеки императора Николая II». І тут є, наприклад, «Обозрение Киева» Фундуклея з такою анотацією: «Темно-зеленый шагреновый переплет с тиснением и золотым обрезом. Форзацы подбиты белым муаром и окаймлены золотой рамкой» (5 ам. дол.). Праці митрополита Євгенія, Миколи Сементовського, Ф. І. Титова та ін. були представлені так само особливими примірниками.

У 45-му каталозі «Международной книги» Україні відведено чч. 390–605 від «Исследования о торговле на украинских ярмарках» І. Аксакова (СПб., 1858) до «К истории заселения Хаджибея» В. Яковлева (Одеса, 1889). Ціни в американських доларах, без пересилки, були дуже скромні: перший випуск «Малой Руси» (1918) ішов за 35 центів, «Культурно-національний рух» М. Грушевського (К., 1912) – за 1 ам. дол., «Источники Малороссийской истории» (2 ч. 1858 – 59) – 2 долари, 4 томи Літопису С. Величка (1848 – 64) – 7.50, «Записки о Южной Руси» П. Куліша (2 т. 1856 – 1857) – 3 долари. Часом в анотації відзначалась рідкісність видань: «Наезды гайдамак на западную Украину» А. Скальковського (Одеса, 1845 – 2 дол.), «Исторические деятели Юго-Западной

России» В. Антоновича і В. Беца (З автографом останнього. К., 1885. – 5 дол.).

Зазначу, що всі оці ціни на порядок вищі за те, скільки коштували відповідні книжки в СРСР, де нормально вони не коштували нічого⁵⁷. За каталогом № 23 (Москва, 1933. № 140), класична праця: Зеленин Д.К. «Библиографический указатель русской этнографической литературы о внешнем быте народов России, 1700 – 1910 гг. Изд. корректурное. СПб.: А.В. Орлов, 1913. XL, 733 (+ 3) с. 8847 записів. (= Записки Имп. Русского географического общества по отделению этнографии. Том XL. Вып. 1; = Труды Комиссии по составлению этнографических карт России. [Вып.] I)» коштувала 5 ам. дол. Згідно нотатки Ф.П. Максименка на його власному примірнику, він придбав цю книжку 22 липня 1926 р. у Петрограді на Літейному проспекті за 1 карб. 80 коп.

Книгарі попереджали, що на багатьох книжках «Международной книги» були бібліотечні штампи – ознака того, що книжка втратила свого господаря. Наприклад, в анотації до «Літопису Самовидця» (К., 1878) зазначено: «Шагреневый переплет с тисненым золотым обрезаом, веленевый экземпляр». Як і в інших випадках, не сказано, на жаль, до якої бібліотеки цей примірник належав. Примірник «Описания Киева» М. Закревського 1868 р. був також бібліофільський: «Текст в 2-х коленкорových папках с тисненой золотом надписью» (оби-два томи й атлас продавались за 7.50). Те саме – «Одесса, 1794 – 1894» (1895): «Шагреневый переплет с золотым тиснением и обрезаом» (2.50). А про «Історію» Бантиша-Каменського (1830) сказано: «3 ч., в трех зеленых кожаных переплетах с золотыми тиснением и обрезаом».

В українських випусках каталогу вражає цілковитий брак видань Історично-філологічного та Соціально-економічного відділів УАН: вони були вже тотально заборонені. «Історію України-Руси» представлено лише дореволюційними томами. Тимчасово 1934 р. проскочили хіба що перші два випуски із семи «Праць Комісії для виучування історії західньо-руського

та українського права» М. Василенка (Науковий збірник. Ч. 3 та 6), а також перший том із трьох ювілейного збірника на пошану М. Грушевського (1928).

Наступного року, 69-й каталог знову містив розділ «Україна» – №№ 350–530. «Історія України-Руси», праці С. Єфремова й М. Слабченка були вміщені тут знов із великим розбором – тільки дореволюційні видання. Це можна розглядати як прояв певного лібералізму з огляду на закордон. Надзвичайно цікаво, що в 69-му каталозі зафіксовано «Українські народні думи» Катерини Грушевської (1927) – втім, тільки перший том. Дослідницю заарештовано невдовзі – 10 липня 1938 р.⁵⁸ 1935-го вона була ще «на свободі», але другого тому її праці влада за кордон не продавала.

Паралельно у Москві видавались на ротаторі інші списки. Крім «Антикварных каталогов», я маю в руках ще два інакші зразки:

1) Акц. О-во «Международная книга». Антикварный магазин. Москва, Кузнецкий мост, 18. Бюллетень № 35. Октябрь 1929 г. 14 с. 202 №№.

2) Всесоюзное Объединение «Международная книга». Антикварный отдел. Москва, Кузнецкий мост, д. № 18. Бюллетень № 283. Июль 1932 г. Украина. 33 с. 236 с.

Зараз я поки що не можу сказати, це одна й та сама серія чи дві. Формат тут різний, але адреса та сама. Правдоподібно, люди, що готували цю бюллетені, були теж ті самі. Нумерація також така, що другий бюллетень (№ 283) може бути продовженням першого (№ 35).

Це був, так би мовити, централізований продаж україніки. Тим часом 1932 р. у київському видавництві ВУАН тиражем 600 примірників було видано республіканський відповідник московських каталогів. Цей невеличкий «Каталог антикварної книжки» упорядкував відомий бібліограф Микола Іванович Сагарда (1870 – 1943)⁵⁹.

Перше, що треба сказати з цього приводу, – якщо продаж за кордон картин і музейних речей – був однозначним злом,

то продаж книжок об'єктивно треба вважати чи не корисним. Оскільки йдеться про речі тиражовані, втрата цих речей не така вже страшна. Якщо врахувати існування залізної завіси й атмосферу, в якій довелось перебувати в СРСР гуманітарним наукам, передати естафету досліджень вченим вільного світу – було, мабуть, справою благою. Відтак, по світі плавають численні вивезені з СРСР книжки. У червні 2000 р. в Петра Палюха (США, штат Нью-Йорк) я бачив 15 томів «Актів, относящихся к истории Южной и Западной России» в ідеальному стані. Раніше вони належали Ростовському музеєві старожитностей і мають печатки «Printed in Russia». Він їх придбав в Америці на аукціоні.

По-третє, книжкові фонди, що лишались в СРСР, попросту гинули, і то в неймовірній кількості. Видатний знавець старої книжкової культури України й Росії Я.І.Бердичевський оповідає: «Тем, кто хоть раз в жизни прошел узкими коридорами меж высших стосов книг в подвалах Киева (читай: Москвы, Ленинграда и т.д.), тем, кто видел подлинные сокровища редчайших книг, прочно укрытых птичьим пометом в заколоченных церквях, соборах, монастырях (я их видел везде, во всех местах моего, пусть даже очень краткого бытования и на Украине, и в России, и в Прибалтике), тому дано, восприняв весь этот кошмар, заболеть болезнью неизлечимой – глухой враждой, переходящей во всегда очень плохо утаиваемую ненависть к палаческому, безграмотному, мертвящему режиму, к его господам и его слугам, спокойно творившим свои совершенно непостижимые дикие дела. Вспоминаю, как на каком-то сборище мне довелось сидеть рядом с Иваном Ильенко, с которым меня связывали многолетние доверительные дружеские отношения. У Ивана сдали нервы: – «Пещерні люди!» – проскрипел он сквозь сведенные зубы. Но, думаю, что пещерные люди были много выше, честнее, гуманнее, и, если угодно, разумнее окружавших нас человекообразных монстров, увы, облеченных значительным градусом власти, самоуверенных и убежденных в своей правоте и безнаказанности»⁶⁰.

1. Савицкий Петр Николаевич (1895 – 1968). Разрушающие свою родину: Снос памятников искусства и распродажа музеев СССР. – Прага, 1936. – 39 с.; Его же. Гибель и воссоздание неоценимых сокровищ: Разгром русского зодческого наследия и необходимость его восстановления. – Прага, 1937. – 38 с. (частковий переклад: Савицький Петро. Загибель і віднова неоцінених скарбів: Розгром руської зодчеської спадщини і доконечність її відбудови / Пер. з рос. [Н.Цісик]; Передм. В.Вечерського // Пам'ятки України. – 1997. – Ч. 3. – С. 58–65); Миллер Михаил Александрович (1883–1968). Уничтожение большевиками памятников истории, культуры и искусства в СССР // Там само. – Том 3. – Мюнхен, 1952. – Декабрь. – С. 94–105

2. Williams Robert. Dumping Oils: Soviet Art Sales and Soviet-American Relations, 1928–1933. – Washington, – D.C.: The Wilson Center, [1977]; Його ж. Russian Art and American Money, 1900–1940. – Cambridge: Harvard University Press, 1980; Його ж. Russia Imagined: Art, Culture and National Identity, 1840–1995. New York: 1997, P.Lang; Замутненне зеркало (A Dark Mirror): Матеріали із зібрань Романових і бібліотек імператорських і великокняжеских дворців в Нью-Йоркській Публичній бібліотеці: Перечень і керівництво для дослідження / Составитель Роберт Дэвис мл. Нью-Йорк: Norman Ross Publishing Inc., 1999. – Р. 1–47.

3. Николаев Алексей Владимирович. Грабеж // Смена. – 1988. – №№ 18–19; Семенова Наталья Юрьевна. распродажа // Лит. газета. – 1988, декабрь; Мосякин Александр Георгиевич. Продажа // Огонек. – 1989, февраль.

4. Жуков Юрий Николаевич. Операция Эрмитаж: Опыт ист.-архивн. расследования. – Москва: Москвитянин, 1993. – 129 с.; Васильева О.Ю., Кнышевский П.Н. Красные конкистадоры. – М.: Соратник, 1994. – 270 с.

5. Арустамян Жанна Гайківна. Продано, перетоплено // Пам'ятки України. – 1994. – № 1–2 (102–103). – С. 108–109; Соловей Оксана Дмитрівна. Довкола шедевр Лукаса Кранаха Старшого // Там само. – С. 107–108; Нестуля Олексій Олексійович (нар. 25 березня 1957). Доля церковної старовини в Україні, 1917–1941 рр. Ч. 2. – К., 1995. –

С. 108–111, 141–149; Білокінь С. Середина тридцятих у Києві: 3 кн.: «Музей України: Збірка П.Потоцького» // Київ і кияни: Матеріали щорічної науково-практичної конференції. Вип. 3. – К.: Київ, 2003. – С. 170–183.

6. Білокінь С. Зізнання С.Глеваського про грабування української культурної спадщини за більшовиків // Пам'ятки України. – 2001. – Ч. 4 (133). – С. 92–109; Його ж. Щоденник Федора Ернста про діяльність Госторгу та пограбування українських музеїв // Спеціальні історичні дисципліни: гитання теорії та методики. Число 8–9. – Част. 2. – К.: Ін-т істор. України НАНУ, 2002. – С. 35–53. (Збірка наукових праць на пошану [...] Ярослава Івановича Дзири).

7. Полюшко Григорій Васильович (нар. 25 жовтня 1953). Втрачені скарби Лаврського музею: Пошуки і знахідки. – К.: Абрис, 2001.

8. Див.: Гриневич Владислав Анатолійович (нар. 1959), Гриневич Людмила Володимирівна (нар. 1962). Слідча справа М.А.Муравйова: Документована історія. – К., 2001.

9. Марк В. Садизм в Советской России // Двуглавый орел. – 1922. – 1/14 мая. – С. 32–43. Цит. за: Жевахов Н.Д., Товарищ Обер-Прокурора Св.Синода. Воспоминания. Том 2. – Новый Сад, 1928. – С. 197.

10. Шаповал Ю., Пристайко В., Золотарьов В. ЧК–ГПУ–НКВД в Україні: Особи, факти, документи. – К.: Абрис, 1997. – С. 538. Пор.: Leggett George. The Cheka: Lenin's Political Police. Oxford: Clarendon Press, Reprinted with corrections, 1986. – P. 456–457; Документи з історії НКВД УРСР // Наше минуле. – 1993. – Ч. 1 (6). – С. 39–42.

11. Лурье В.М., Кочик В.Я. ГРУ: Дела и люди. – СПб.; Москва, 2003. – С. 339.

12. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 1738. – Оп. 1. – №№ 11, 13, 40–41, 96; Ковалинський Віталій. Київські мініатюри. Кн. 3. – К.: Купола, 2004. – С. 398.

13. Вернадский В.И. Дневники, 1917–1921. [Том 1]. – К., 1994. – С. 61.

14. Спектатор. Що діялось 30 літ тому в Україні? // Обнова: Період. додаток до «Християнського голосу». – Мюнхен, 1949. Груд. Ч. 3 (20). – С. 4.

15. Вісти з Харківщини // Відродження. – 1918. 13 черв. / 31 трав. – № 62. – С. 3. Шп. 2.
16. Пор.: Борисов Марк. Разложение «Красной армии»: По документам недавнего прошлого // Вечерние огни. – 1919. 28 авг. / 10 сент. – № 10. – С. 3.
17. Борисов Марк. Из документов Ч.К. // Вечерние огни. – 1919. – 26 авг. / 8 сент. – № 8. – С. 4.
18. Жизнь. – К., 1919. 16/29 сент. – № 3. – С. 1.
19. Доклад Центрального комитета Российского Красного Креста о деятельности Чрезвычайной комиссии в Киеве // Архив Русской революции, издаваемый Г.В.Гессеном, [том] VI. – Берлин, 1922. – С. 346, 351. Парапутць, молодий латвієць, був племінником Лаціса (С. 355). Про обставини загибелі київського коменданта див.: В концентраційному лагері // Об'єднання. – К., 1919. – 5/18 сент. – № 8. – С. 1. Подп.: В.К. – Медер Петро Владимирович (16 серп. 1856 – 1919, Київ) – генерал-майор (1901). Закінчив 3-у Харківську класичну гімназію та Чугуївське піхотне юнкерське училище. 20 грудня 1876 – прапорщик, 23 січня 1879 – підпоручник, 2 жовтня 1881 – поручник, 30 серпня 1887 – штабс-капітан, 9 грудня 1889 – капітан, 26 лютого 1897 – підполковник. Учасник російсько-японської війни (Список полковникам по старшинству. Составлен по 2-е мая 1907 г. – СПб., 1907. – С. 263). Дружина Марія Карловна, діти Володимир (+ 1908; Києвлянин. 1908. 5 листопада. № 307. С. 1) та Петро (Державний архів міста Києва (далі – ДАК) – Ф. 78. – Оп. 1. – № 2013; живий 1919).
20. Доклад Красного Креста. – С. 346.
21. Там само. – С. 350.
22. Семененко Ол. Харків, Харків... Вид. 2. – Б.м.: Сучасність, 1977. – С. 101.
23. Люсьмарин Г. Кубанская чрезвычайка // Че-Ка. – Берлин: Орфей, 1922. – С. 235. Події кінця 1920 – початку 1921 рр.
24. Чумаков А. «Корабль смерти» // Че-Ка. – Берлин, 1922. – С. 33. Пор. С. 31, 35.
25. Агабеков Г.С. ЧК за работой. – М.: Книга-Просвещение-Милосердие, 1992. – С. 44.

26. Шульгин В. Дворец и тюрьма // Малая Русь. – К., 1918. – Вып. 2. – С. 47.
27. Раскопки на Лукьяновском кладбище // Вечерние огни. – 1919. 2/15 сент. – № 13. – С. 2.
28. У випадку з Николаєм Ізвеким Володарьов подає, що подарував годинника ЦВК УРСР (Шаповал Ю., Пристайко В., Золотарьов В. ЧК–ГПУ–НКВД в Україні. – С. 478). За його інформаціями, того самого дня бойову зброю Миколі Казіну вручив ВУЦВК (Там само).
29. Шаповал Ю., Пристайко В., Золотарьов В. ЧК–ГПУ–НКВД в Україні. – С. 429–581.
30. ДАК. – Ф. р-642. – Оп. 1. № 1. – Арк. 303–305.
31. Там само. – Арк. 371. У додатку занотовано «Неоднократно замечен в избиении заключенных» (Арк. 373).
32. Зарубин А.Г., Зарубин В.Г. Без победителей. – Симферополь, 1997. – С. 231.
33. ДАК. – Ф. р-642. – Оп. 1. № 1. – Арк. 547.
34. Олицкая Е. Мои воспоминания. [Кн.] I. [Frankfurt/Main:] Посев, [с 1971.] – С. 156.
35. Див.: Vasily Dmitrievich Ermilov, 1894-1968. Gouaches – Sculpture – Reliefs. – April 27 – June 8, 1990. – Leonard Hutton Galleries. – New York, 1990. p. 64.
36. Гиляров С. Проф. Новознайдений твір Кранаха в Музеї Мистецтва Всеукраїнської Академії Наук. К.: Видання Музею, 1929 (помилково: 1919). – 22 с.: іл. 500 прим.
37. Виставка тканини: Каталог. – К.: Музей мистецтва УАН, 1927. – С. 30. № 53.
38. Державний архів Київської області (далі – ДАКО). – Ф. 4156. – Оп. 1. – № 14. – Арк. 229; Арустамян Ж. Продано, перетоплено // Пам'ятки України. – 1994. – № 1–2 (102–103). – С. 108.
39. Боровой Саул Яковлевич (1903–1989). Воспоминания. – Москва; Иерусалим, 1993 (5753). – С. 87.
40. Макаренко Микола Омелянович (4 лютого 1877, с. Москалівка Роменського пов. – 4 січня 1938, Новосибірськ) – мистецтвознавець, археолог. Вперше був заарештований у грудні 1924 р. Інститут рукопи-

су НБУ ім. В.І.Вернадського. (далі – ІР НБУВ). – Ф. І. – №№ 26314–15). Згодом ув'язнений 26 квітня 1934 р., знову 24 квітня 1936 р. в Уфі, востаннє 15 грудня 1937 р. у Томську. Розстріляний. Див.: Бурко Демид. Професор Микола Макаренко // Бурко Д. Українська Автокефальна Православна Церква. – Саут-Бавнд-Брук, 1988. – С. 381–386; Звагельський В.Б. Невтомний у праці // Репресоване краєзнавство. – С. 161–167; Макаренко Д.Є. Микола Омелянович Макаренко. – К.: Наукова думка, 1992. – 166 с.; Білодід Олень, Киркевич Віктор. Довга дорога до храму мудрості // Репресоване «відродження» / Упорядники О.І.Сидоренко, Д.В.Табачник. – К.: Україна, 1993. – С. 212–227.

41. Музей мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків. Архів. На засіданні були присутні академіки Ф.Шміт, М.Василенко, М.Біляшівський, колишня власниця В.Ханенко, а також М.Макаренко та М.Бойчук. Головував акад. Ф.Шміт, секретарювала Христина Романенко-Араджіоні.

42. Искусство. – К., 1922. 22–28 апр. – № 4. – С. 4. Те саме друкувалось і в інших числах.

43. Лурье В.М., Кочик В.Я. ГРУ: Дела и люди. – С. 339. З 1925 р. працював на розвідувальній роботі у Японії. 1937 р. був репресований.

44. КОДА. – Ф. р-742. – Оп. 1. № 175. – Арк. 20.

45. Див.: Білоцерківський музей // Наше минуле. – К., 1918. Верес.-жовт. – Ч. 2. – С. 205; Дроздов С. Білоцерківський археологічно-етнографічний музей // Український музей. Зб. 1. – К., 1927. – С. 245–247.

46. Там само. – Арк. 21.

47. Там само. – Арк. 17.

48. Список населенных мест Киевской губернии. – К.: Киевск. губ. стат. комитет, 1900. – С. 1649.

49. Справочная книга «Весь Киев на 1926 год». – К., 1926. – С. 114.

50. Бистрицький Михаїл Самсонович (1885–?) – антиктвар. За документами, народився у Михальчиній слободі Новгород-Сіверського пов. Чернігівської губ. Насправді народився в Одесі, син єврей-музиканта. З осені 1918 до 1922. працював в антикварній крамниці Андрушкова в Одесі. 1922 переїхав до Києва, до 1925 працював в антикварних крамницях Добрянського (вул. Свердлова, 26) та Павлов-

ського (вул. Свердлова, 2). 1925 перейшов до київського ломбарду з організації та експертизи, завідував комісійним відділом. 1926 завідував музеєм кустарно-промислової виставки. 1927 через біржу влаштувався на роботу реставратора картин для музеїв. У 1928–29 працював у Госторзі працював роз'їзним агентом із закупівлі антикваріату для експорту. З травня 1930 до першого арешту – спеціаліст-антиквар крамниці «Інтурист». Ув'язнений 7 березня 1931 (звільнений 26 червня 1931). Завідував підсобним господарством Наркомосу. Вдруге арештований 20 травня 1935. Рішенням Особливої наради при НКВД СРСР від 14 жовтня 1935 ув'язнений на 3 роки ИТЛ. Відправлений до Карлагу. Його брати – Петро Самсонович (нар. 1881) одержав 5 років ИТЛ, Іван Самсонович (нар. 1883) – 3 роки ИТЛ. Дж.: ЦДАВО України. – Ф. 263. – Оп. 1. – № 47657 ФП / кор. 840. – Арк. 9 зв. Одесский репрессий. Том 2. К.: В.Карпенко мартиролог. Том 1. – Одесса: ОКФА, 1997. – С. 87; Абраменко Л. Київ: Жертви репрессий. Том 2. – К.: В.Карпенко, 1999. – С. 39.

51. Див.: Білокінь С. Зізнання С.Глеваського про грабування української культурної спадщини за більшовиків // Пам'ятки України. – 2001. – Ч. 4 (133). – С. 92–109.

52. Боровой С.Я. Воспоминания. – С. 87–88.

53. Білокінь С. Зізнання С.Глеваського про грабування української культурної спадщини за більшовиків // Пам'ятки України. – 2001. – Ч. 4 (133). – С. 105.

54. Жуков Ю.Н. Операция Эрмитаж. – С. 109.

55. [Некролог] // Правда. 1959. – 4 ноября. № 308 (15067). – С. 6; Боровой С. Воспоминания. – С. 358; Саттон Энтони. Уолл-стрит и большевистская революция. – М., 1998. – С. 274–280.

56. Див.: Генс Ю.Б. Каталог библиотеки и собрания Юлия Генса. Ч. 1. Библиография; Книговедение; Справочники. – Таллин, 1939. – С. 38. – № 308; Смирнов-Сокольский Н.П. Моя библиотека: Библиографическое описание: В 2 т. Том 2. – Москва: Книга, 1969. – С. 440–441; Генс Ю.Б. Из «Заметок библиофила» // Альманах библиофила. – Вып. 3. – М.: Книга, 1976. – С. 99. Перелічені каталоги доволі рідкісні. У бібліотеці Смирнова-Сокольського, наприклад, були чч. 1–9, 12–13, 15–16, 19–26, 28–65, 68, 70–74. Ф.П.Максименкові бракува-

ло ч. 10 (Кавказоведение. 1931). Ч. 66 і 70 представлені у ксерокопіях. Після смерті Федора Пилиповича його збірка перейшла до автора цієї статті.

57. Див.: Белоконь С. Киевский профессор П.П.Кудрявцев как библиофил и читатель // Актуальные проблемы теории и истории библиофильства: Тезисы сообщений научно-практической конференции. – Л., 1985. – С. 73–75.

58. Матяш Ірина. Зірка першої величини: Життєпис К.М.Грушевської. – К., 2002. – С. 200.

59. Каталог антикварної книжки. У Києві: Вид-во Всеукр. Академії наук, 1932. 31 (+ 1)с. Здано до друкарні 18.V.1932 р. Підписано до друку 9.VIII.1932 р.

50. [Бердичевский Яков Исаакович, род. 1932] Бердичевские сказы о книжниках и коллекционерах града стольного Киева в середине XX века. [Изд. 2.] – Амстердам: Астериск, 2002. – С. 51–52.

Serhiy Bilokin

PLUNDERING OF UKRAINIAN CULTURAL HERITAGE (1920-30-s)

In this article there are described tragic events of expropriation and sold out of museum and library treasures. Materials from periodicals, archive materials, memoirs, diaspora editions were used.